

XVIII

ПЕРШИЙ СТУПІНЬ

Мотря зовсім оселилася у «довгоп'ятої баби». Брала людям прядсти то кужіль, то вовну та з того тільки й жила.

Тяжко їй робилося на душі, гірко на серці, як подумає, що на старості літ прийшлося наймичкувати у людей. І хата своя, й достатки, хоч які там не які були, а все б таки жити можна... А прийшлося в чужій хаті людям годити, людей слухати... Ще день ським-таким боком перебуде, а настане ніч — думки, як за подушне, оступлять... Мотря іноді цілу ніч виплаче. Шкода їй Чіпки... кохала ж, ростила, довгих зимніх, коротких літніх нічок недосипляла — рано вставала, пізно лягала... Не задля кого ж? задля його... А він?

Спливе їй на думку та проклята ніч, коли він п'яний зневажив її, матір, тяжкими докорами... Стає руба шматок хліба у горлі, як вона згадає про це, сідаючи їсти. Змочить Мотря усю подушку, як здумає уночі... «Краще б я тебе, сину, не зродила або, зродивши, узяла за ноги та об пень головою, ніж тепер від тебе таку зневагу приймати!.. Безталанна та хвилинка, коли я зачала тебе; проклята та радість, якою я раділа, чуючи, що щось ворушиться під серцем... Боже! чи я тебе не молила? чи я перед тобою переступила?.. За що ж мені така кара, така невповага від рідної дитини?!»

— І чого ти так убиваєшся, Мотре? — вговорює її баба. — Хай би що добре, а то таке ледащо! Он сьогодні... немов дідько носив його по чужих городах — без шапки, босий, у одній сорочці, та й та розхристана, як у харцизяки... Остапійчиних дітей на смерть перелякав. Гралися собі у дворі. На той час його лиха година носила. Біжить, кажуть, як скажена собака, через город... Діти в крик; він — за ними... ухопив маленьку дівчинку Парасю — четвертий годок пішов — та й несе... Навіщо вже він її взяв? Один бог відає... Сказано: з кругу спився! Уже в його в очах і чоловічки догори ногами попереверталися... Я таки й сама бачила, що він по улиці бігав. Та й байдуже! Кат тебе, думаю, бери: бігай, поки на своє набіжиш! Та й іду собі... Минула вже Остапійчину хату. Коли чую — хтось біжить за мною та гукає: «бабо! бабо-о!» Оглянуся — аж сама Остапійчиха Химка... лиця на їй немає! «Чого се ти, галочко?» — питаю. Вона в плач та так просить: «Будь ласка, бабусю, ради самого бога, я вже вам се й те, верніться у хату та допоможіть моїй Парасочці!» Що ж там з нею? «Та, боже мій! — з плачем каже: — отой шибеник, ота п'яниця, щоб йому ні життя, ні добра! на смерть дитину перелякав... Біг через двір та й ухопив на руки... чи занести куди хотів, чи що... Я не знаю: чому його на цеп не припнуть?..» Я послухала, пішла. Уходжу — коли дитина лежить на полу та так в'ється, так б'ється та кричить, немов на йому, не доводь господи! родимець... Перехрестила я його, пошептала — одійшло трохи... Та тоді й переполох вилила. І таки нестемісінько він вийшов, так і вилився з воску!.. То чи я б за таким плакала та побивалася? Я б його з думки викинула.

— Як же мені не плакати, як не побиватися, слухаючи таке за його? Хай би їх у мене десятеро, то одно в одно не вдасться; а то ж він у мене один, як порошина у оці! Я його кохала, ростила, здоров'я стратила, надії поклала... А тепер — самій прийшлося по чужих людях хилитися... Хіба ж воно легко? Та що й люди скажуть. Яка, скажуть, то мати, що допустила сина до того, не заборонила йому?.. Боже мій, боже! одного тільки в тебе

прошу: однії смерті молю! Нашли її швидше... Чого вона по добрих людях ходить, чом до мене не прийде?.. Закрилася б я тоді плечима й очима — хай що хоче робить. Мої очі не бачили б, уха не чули...

— І-і! бозна-що ти, Мотре, вигадуєш! Що люди скажуть? Нехай що хочуть, те й говорять... Чорта йому даси, коли воно таке удасться. Чи ходила б ти по чужих хатах, якби він добрий був?

Не витримала Мотря довшої розмови: сиділа собі та плакала нерозважними дрібними сльозами...

А Чіпка — наче таке собі діло вигадав — кожнісінький день гуля та й гуля... Зовсім пустився берега... Допився до того, що ні знадвору, ні в хаті нічого... Аж задувся від гульні та недоспаних ночей...

Поки хазяйствечко було, було за що пити; а як забрав Грицько останній хлібець з двору, то хоч що хоч — без грошей жидівка і осьмушки не дає. «Давай гроші!» — та й усе.

«Гроші, — дума собі Чіпка, лежачи в хаті після того, як забрав Грицько жито до себе. Згага пекла його, як свічкою; похмілля його мучило. — Гроші... Якби-то гроші! Не качався б я, як тепер качаюся, місця не знайду; не гуляв би так... оддав би й землю, і усе за гроші. Коли б гроші! Брязнув би тільки — так би все і вродилося... і вона моя! А то...»

І звернули його думки у бувале, недавнє. Розвернулося перед ним зелене поле; ходить він по йому, обдивляється; радіє, що так добре зійшло, росте, зеленіє, цвіте... А тут і вона знялася перепілкою з-за високого жита... Розряджена, як пава; легенька, як метелик; веселенька, як уранішнє сонце... Любо його очам дивитись на неї, як вона усміхається до його своїми повними рожевими устами, як вона гладить його веселими чорними оксамитними очима... Щасливий він!.. А тепер? Серед пустки неметеної, у смітті, у багнюці, валяється — обірваний, обшарпаний, як волоцюга, як харциза який... А до цього що витворяв?! Де ділася кобила, вівці, корова? Де одежа, що мати справила? де ділася мати? куди вона пішла? де приклонила сиву голову?! Сиротою стоїть над шляхом хата, з побитими вікнами, нетоплена, необшпарована, чорна, полупана... А вже холоди заходять; мороз у хату преться... І холодно, і голодно!.. Згага хмелю запекла йому серце...

— О-о-о... я каторжний! проклятий!.. що я наробив собі?! — Він зо зла уп'явся руками у свою нечесану куштру. Посипалось волосся; заіскрили очі... Він прикусив зубами губи, аж кров виступила...

Осіннє сонце сідало у хмари. Прощаючись з землею, заливало хмари й землю огняним світлом. Як кров, червонів захід сонця і заглядав своїми червоними очима крізь побиті шибки у Чіпчину хату... Чіпка качався на соломі по долівці.

На ту пору в хату увійшли товариші. Як глянув Лушня на Чіпку, так і покотився зо сміху. Пацюк та Матня стоять у порога та тільки дивуються.

— Чіпко! — гукнув Лушня. — Чи ти, бува, не збожеволів? Якого ти бісового батька качаєшся та рвеш на голові волосся?

Несподіваний регіт схаменув Чіпку.

— Братіку! — мовить, як дитина. — Хоч чарочку... хоч капельку, бо пропаду! Пече мене... давить... пити мені... пити!

— На та пий, дурню! — гукає Лушня, подаючи йому пляшку горілки, у квартиру міри.

Аж затіпався Чіпка, ухопивши обіруч пляшку. Приложив він її до своїх попалених смагою, замазаних кров'ю губів та дудлив нахильці, як воду.

Матня побачив та й собі затрусився... Кинувся на Чіпку та ну однімати.

— Ну тебе к лихій матері! От, дивись: ні капельки не кине, луципер!

Та за пляшку... Чіпка не пускає та молить:

— Ще, братіку! ще... ще... хоч трошечки... Хоч капельку!.. душу проквасити...

— Та ну тебе к бісу!.. От, опіяка!..

Та, вирвавши пляшку, припав до неї, мов п'явка до тіла... Матня не вмів кидати горілки другим. Чи давали чарку, він ковтав її як капельки; чи осьмушку, він заливав нею горло не оддыхаючи; чи півкварти, кварту, — він тяг, поки ставало духу, а перевівши дух, знову тяг, поки оставалась порожня посудина. Уже Лушня з Пацюком кинулись на Матню та насилу одняли, трохи пляшки не розбили... Зчинився регіт, крик... Сонце зовсім сіло; насувала на землю ніч, закутана в чорні хмари, і усе робила темним... А вони, у темній хаті, як виходці з того світу, світять п'яними очима, кричать, регочуться.

Забрала Чіпку горілка: кров ударила в голову, від пекучої згаги одійшло його серце. Веселий, підводиться він, гукає:

— До шинку, братця! до жида!

— Шкода до жида... Жид не повірить! — на те йому Лушня.

— Як, свиняче ухо, не повіре? Як я йому усю свою худобу пропив, то й нічого?! А його, іродового сина, осьмушка горілки вдавить?..

— Та вже чи вдавить, чи ні, а не повірить! — глухо, з протягом каже Пацюк... — Уже краще підняти, де легко лежить...

— Украсти? — грізно запитав Чіпка і скося глянув на Пацюка; а далі повів очима на Лушню з Матнею, ніби очима допитувався у них: чи украсти можна? Лушня не загаявся:

— Атож! — одказує. — Чим усилковуватись та просити парха, то вже краще своїми руками добути та погрітись...

— Та й справді, що погрітись, — підхопив Матня, — а то опухнеш з холоду...

Чіпка стояв, як зачумлений... Думки його ходором заходили. «Украсти?.. — думав він. — Добре діло украсти... Прийшов, узяв чуже — і є в тебе... Чого ще?.. Одно тільки... Там оглянуться, кинуться шукати злодія... проклинатимуть... От і в мене землю украли... украли моє щастя, мою долю... щоб вони не діждали сонця праведного побачити!.. Ох!.. Прокляті!..» — та як гуконе на всю хату:

— Гайда, братця! разом погуляємо... Може, жидюга повірить, а може, знайдеться добрий чоловік, почаствує... У-ух!.. тяжко мені... гулять хочеться... хочеться битись, боротись... гу-у-у!..

І давай махати, стуливши кулак, рукою кругом себе, повертаючись то в ту, то в другу сторону — на всі боки... Товариство порозскакувалось по кутках, щоб часом не дістав Чіпка.

— Та ну тебе к нечистій матері!.. — скрикнув Лушня, як увірвав його по плечі Чіпка... — Мов безміном удрав! Вийшов би надвір та об причілок і гамселив, скільки здужав!..

— Бережись — кричить Чіпка, — укладу! Як муху, роздавлю... — та, повертаючись на

одній нозі, одно руками махає, як вітряк крилами...

Товариші зморгнулись, разом кинулись на його. Той за руки, той за ноги, а той за попереk — насилу положили на долівку. З побитих вікон вирвався несамовитий регіт, гармидер — і розіслався по глухому подвір'ю... Розбуджені собаки стали валувати...

— Чи ми ще довго отут серед ночі сидітимемо? — як стих трохи регіт, питає Лушня. — Ходім уже куди-небудь, чи що?

— Еге ж, еге! — одказали Пацюк з Матнею разом.

— А знаєш, Тимофію, куди ходім? — перегодя трохи веде річ Пацюк. — До пана!.. Він чоловік добрий, хоч і пан: наділяв нас не раз то сим, то тим, поки ще у дворі були... Невже тепер пошкодує? А комори тепер у його, взиму, повні...

— Гляди лиш, щоб на бантині не завис! — призро глянувши на Пацюка, увернув Чіпка.

— Чого?.. Та я там усі входи й виходи знаю, — одмовля той.

— Там комори лихенькі, — крізь зуби процідив Лушня, — за ніч можна полагодить...

— Може, на яку квартиру перепаде від жида, — кінчає Матня.

У хаті затихло. Сидячи коло Чіпки на підогнених ногах, усі мовчали. Чіпка, вибившись з сили, лежав, як соломи куль, важко дихав... Тільки його сап розбуджував сонну темряву, що насупилась над землею. А на думку навернувся Порох з своїм переказом. Устала перед ним ціла панська облава на правду. «А справді, — дума Чіпка... — Он вони що роблять!.. То їм і можна?.. Чому ж нам не можна?.. Гидко тільки... Злодюга, скажуть... Господи! де ж тая правда?..»

— Чіпко? — знову обізвався Лушня.

— Чого?

— Ходім.

— Куди?

— До пана.

— Чого?

— У гості.

— Добре...

Надворі стояла темна ніч; густі хмари замазали небо — ні місяця не видко, ні зорі не блищать... Темний морок спустився на землю — і тут нічого не видко, хоч стрель у вічі... Кругом така тиша, як у вусі: ні людина не загомонить, ні собака не гавкне... хіба тільки трісне суха дровинячка під важкими ступнями товариства.

Проїшли вони улицю, другу; посеред села, на третій, одрізвився від них Лушня.

— Стійте тут! — промовив тихо.

Усі стали. Один Чіпка без тямку поволік ноги далі. Лушня прямо підійшов до хати. То був жидівський шинок. Видно, жида уже спали, бо нігде не блищало світло. Лушня постукав у вікно.

— Гершку! Гершку! Відчини!..

— А хто там такий? — хтось обізвався з хати.

— Свої... відчини!

— Які свої такої пори? цого тобі треба? — уже гаразд чутно було жидівський голос.

— Хоч пшениці купити?
— Якої пасниці? — швидко одказав Гершко й одсунув кватирку. Під вікно підступили Пацюк з Матнею.
— Хто з ви? звідкіля пшениця? — питає жид, побачивши коло вікна: три чоловіки стоїть.
— Та звідкіля б не була, — нащо тобі? Ти кажи, що даси за мішок?
— А-а-а... це ти, Тимофію! іди з у хату. А то ще хто з тобою?
— Свої.
— Ну, то й ідіть у хату — тут побалакаємо. Лушня оглянувся — не видно Чіпки.
— А де ж Чіпка? — питає.
— Он, як марюка, пішов, — каже Матня, показуючи на темну пляму, що чорніла-колихалася у темряві.
— Біжи, Петре, поклич! — порядкує Лушня. Пацюк побіг, догнав чорну пляму — вернувся з Чіпкою.
Тим часом заблищало світло у розбиту віконницю; скрикнули хатні двері; дзенькнув засов коло надвірних — корчма роззяпилась і всіх проглинула...
Не встигли хлопці посідати — де не вродилося півкварти горілки, півхліба, миска солоних огірків. Товариство зараз же налягло на їжу, на горілку... Не пройшло години, як усе те було зметене...
— Ну... а де з та псениця? — питає жид.
— Та пшениці не питай, — Лушня йому: — ми добудемо...
— Та я знаю... Ще б такий звавий козак та не добув... з пекла достане!
— То-то ж... а ти кажи: почому за мішок даси?
— Та що з? — семигривеника...
— Ах ти, свиняче ухо! — гримнув на всю хату Чіпка. — За мішок пшениці — семигривеника!
— Ну... що з, що за місок?.. Я взе знаю, яка то псениця... ще часом... крий бозе!.. І почав чухати рижу, довгу, клочкувату бороду.
Чіпка широко розкрив очі і з дивовижею дивився то на жида, то на товариство, немов питає: про яку се пшеницю толкує жидюга?!
— Ну, добре, — замина Лушня: — ти, Гершку, нашого не схочеш... Виліз з-за столу, береться за шапку, лагодиться з хати...
— А коли з тебе, Тимофію, дозидати?
— Да так... — зам'явся: — перед світом... — одказав жидові тихо.
— Ну-ну... гляди!.. Бац, і півкварти випили...
— Ну так що, що випили? Хіба ми дурно випили? Не достану пшениці, — за горілку заплачу!
— Та що там плата... Хіба я залію, ци що?..
— Еге ж... То перед світом дожидай. Ану, хлопці, ходім! — гукнув на товариство.
Усі повилазили з-за столу, понатягали шапки, вийшли з хати, запаливши люльки. Ішли вони купою, усі весело розмовляли. Один Чіпка мовчки потягав люльку. Огонь з люльки освічував товариство. Чіпка бачив, як на виду в кожного грала якась радість... Він

позирав хижо на них очима та думав: що це воно далі буде?

Лушня помітив, — як блиснула люлька, — хмурий вид Чіпчин.

— Чого це ти, Чіпка, як мила з'їв? — питає. — Чого ти журишся?

— Хто журиться? — твердо одказав Чіпка.

— Хтокало...

Розмова увірвалася. Затих гомін товариства; усе кругом затихло... Сон наліг на ціле село: нігде ні лялечки, нігде ні світла: втомившись після денної праці, усе заснуло... Одні тільки собаки де-где не спали... Як проходили хлопці темними улицями, позаду їх піднімалось неприязне валування... Тепер вони йшли мовчки. Три вперед; Чіпка позаду ногу за ногою суне... Так ведмідь іде нехотя за циганом: опинається, а все-таки йде... Серце щось недобре віщує. Страх — не страх: якесь темне почуття холодить серце... Холод пронизує душу... У думці закрадається питання: куди се?.. чого се?.. За ними... за товаришами?.. Обдурює сама себе думка і тягне Чіпку далі та далі... Тягнеться він тихо-помалу, не маючи волі остатись, покинуть братчиків, тягнеться, одурений підлеслою думкою, забиває в серці страшне почуття...

Дійшли вони до панського дворища. Стали. Чіпка минає...

— Чіпка! ходім! — гукнув йому Лушня.

— Що?!

— Гуртом свого одбирати...

Чіпка став, задумався...

— Ходім! — одказав якось глухо...